

**MATNSHUNOSLIK VA MANBASHUNOSLIK MASALASINI
O'RGANISHDA O'ZARO TA'SIR TALQINI**

Obidjon Karimov,
Namangan davlat universiteti dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi e-mail: k_obitjon@mail.ru

Shahlo Naraliyeva,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
J. Tashenev nomli Qozog'iston universiteti
Xalqaro hamkorlik departamenti direktori

Madina Mamadaliyeva,
Namangan Ibrat nomli chet tillar
instituti arab tili bo'limi 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon adabiyotshunosligi tarixida matnshunoslik va manbashunoslik masalasiga bag'ishlangan Aristotel, al-Kindiy, ibn Rushd, Abu Nasr Forobiy, ibn Sinolarning asarlari, ilmiy-adabiy qarashlari, qiyosiy-tanqidiy tahlildan o'tkazilib, bu sohadagi o'zaro tahsir masalasi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: adabiyotshunoslik, matnshunoslik, manbashunoslik aruz, poetika, she'rshunoslik, Sharq va G'arb adabiyotshunosligi, Arab adabiyoti, doston, epos, "Poetika", "Devonu lug'otit-turk", o'xshatish (mimesis), qiyosiy-tanqidiy tahlil, drama, didaktik adabiyot.

**INTERPRETATION OF INTERACTION IN STUDYING THE
PROBLEM OF TEXTS AND SOURCES**

PhD dosent Karimov Obidjon, Namangan State University e-mail:

k_obitjon @ mail.ru

Shahlo Naraliyeva, J. Tashenev nomli Qozog'iston universiteti dotsenti
Madina Mamadaliyeva, Namangan Ibrat nomli chet tillar instituti arab tili
bo'limi 3-kurs talabasi

Annotation. In this article the works of Aristotle, al-Kindi, ibn Rushd, Abu Nasr al-Farabi, Ibn Sina, whose works are devoted to the issue of poetics in the history of classical literature of the West and the East, the issue of interaction in this area has been studied by analyzing their scientific and literary views.

Key words: literature, interpretation, interaction, aruz, poetics, poetry, the literature in the East and west, Arabian literature, type's of folklore: doston (poems), epos, "Poetics", "Devonu-dictionary of Turkic", analogy, comparative-critical analysis, drama, didactic literature.

Matnshunoslik va manbashunoslik ilmi ahliga shu narsa yaxshi ma'lumki, fanlar rivoji jarayonini, taraqqiyotining umumiy va juz'iy qonuniyatlarini atroflicha o'rganmay, biror jiddiy ilmiy xulosa chiqarib bo'lmaydi. Mumtoz adabiyotshunoslikda metrika (aruz) va poetika bir doirada talqin qilingan. Bularni bir umumiy fan – she'rshunoslik birlashtiradi. Bundan, demak, ijtimoiy-madaniy aloqalar va ta'sir muammolarini ma'lum sharoit va zamonga nisbatan o'rganish zaruriyati oldimizda ko'ndalang bo'ladi. Chunki ta'sir qiluvchi va ta'sirga uchrovchi (ta'sirlanuvchi) tomonlar, odatda, jamiyat rivojining turli pog'onalarida mavjud bo'ladilar. Shunga ko'ra she'rshunoslikning poetika, metrika kabi sohalarini o'rganish muvdivij (ikki tomonlama) xususiyatga ega: ta'sir va ta'sirlanish. Shu nuqtai nazardan tushunilganda, Aristotel, Ibn Rushd, al-Kindiy

kabilarning ayrim ilmiy aruziy-poetik qarashlari va yozgan asarlari bir tarafdin hamda bizning Abu Abdulloh Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mahmud az-Zamaxshariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Boburlarning nazariy va amaliy faoliyatlari boshqa tarafdin o'zaro hamkorlik izlarini o'zida aks ettiruvchi manbalar sifatida qaralmog'i lozim.

Bundan tashqari, har ikkala taraf, ayniqsa, turkiy sharq olimlarining poetika masalalarini, Yevropa adabiyotshunoslaridan farqli tarzda, she'rshunoslik nuqtai nazaridan amaliylashtirishlari uchun arab adabiyotida ham, turkiy adabiyotda ham yetakchi bo'lgan lirik tur namuna bera olar edi.

Arablarda she'riyat o'zgacha taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi. Ma'lumki, arab poeziyasi dastlab lirikadagina iborat edi [1]. Arab adabiyoti tadqiqotchilarining ta'kidlashlaricha, o'sha davr arab shoiri jamiyat borasida keng qamrovli ma'lumotga ega emasdi, uning mushohada ko'лами nihoyatda chegaralangan edi. Shoir o'z ehtiyoji bilan mashg'ul, o'z "haqiqati" bilan zohidlarcha yashardi[2].

Ko'rinib turibdiki, johiliyat davri shoirida eposga ham, dramaga ham ehtiyoj bo'lmagan. Arab she'riyatida lirika melodning VI-VII asrlarida o'zining yuksak cho'qqisini zabt etdi. Ispaniyalik mashhur arabiyzabon shoir va olim Ibn Abd Rabbih (760-839) tomonidan Abdu-r-Rahmon an-Nosirning qahramonliklari madh etilgan doston arab eposining ilk arzirli namunasi edi desa bo'ladi. Bu yo'nalish keyinchalik Lisonu-d-din ibnu-l-Xatib (1313-1374) tomonidan ancha rivojlantirildi [3]. Jurjiy Zaydonning mulohazasiga ko'ra, arablar ancha ilgari ham epik nazmda ijod etgan bo'lishlari kerak; uning vositasidagina o'z olihalari Hubol Al-Lot va al-Uzzollarga murojaat qilishgan. Biroq o'sha qadimda yaratilgan epos namunalari izsiz yuqolgan, "yozma qaydi bo'lmagani uchun asrlar suronida yirtilib ketgan, esdan chiqqan" [4]. Yoki, bizningcha, arab eposi xalq kitoblari shakl-mazmuniga singib ketgan.

Ovropoda so'nggi urf bo'lgan fikrga muvofiq, islom bo'sag'asidagi adabiy vaziyatgacha arab she'riyati uzoq tarixga ega bo'lgan. U o'z epik yoshlik davrini allaqachon bosib o'tgan, yigitlik davrini – lirikani boshidan kechirmoqda edi. Uning epik davridan, tabiiyki, hech qanday yodgorlik qolmagan.

Turkiy yozma adabiyot ham sharqona nazira – "Poetika"lar yaratilgunga qadar avvalroq "Devonul-lug'atit turk" asaridagi she'riy parchalarda, keyinroq didaktik adabiyot namunalari bo'lmish "Qutadg'u bilig", "Hibbatul haqoyiq" dostonlarida, va, nihoyat Xorazmiy "Muhabbatnoma"si, Yassaviy "Hikmatlar"i, Lutfiy va Otoy g'azallarida arab va turk aruzini sintez qilib ulgurdi. Bu bilan esa, ma'lum ma'noda, sharq adabiyotshunosligidagi poetikanavislikka o'ziga xos mazmun-mundarija baxsh etdi.

Sharqda buyuklarga ergashish yoki jo'nroq so'zlaganda, "undaylar haqida fikr- mulohaza bildirish, ayrim risolalar bag'ishlash" oliyjanob burch bo'lgan[5]. Bu o'rinda keng tarqalgan xamsanavislik, muxammas, nazira, tatabbular bitish kabilarni keltirish mumkin. Amir Xusrav Dehlaviyning "Daryoyi abror"iga javob tariqasida yozilgan Abdurahmon Jomiyning "Lujjatu-l-asror" asari hamda unga Alisher Navoiyning "Tuhfatu-l-afkor" bilan javob berishi ham buning mumtoz misolidir.

Sharqdagi to'rt arabiynavis olimlar: Forobiy, Kindiy, Ibn Sino va Ibn Rushdning Aristotel "Poetika"siga aks-sado berib asarlar ijod qilganlari ana shunday adabiy hodisa mevalaridir. Bu olimlarning har biri yelkasiga tushgan yuk yengil emasdi. Dastlabki shart shuki, Birinchi muallim (Aristotelg') bilan yaxshi niyatdagina bellashish mumkin edi. Ikkinchisi, yetarli darajada chuqur bilimga ega bo'lmay turib, ishda muvaffaqiyat qozonib bo'lmasligi boshdanoq ayon edi. Uchinchisi esa, maqsad ochiq ko'rinib turishi va ochiq ilmiy ifodani topishi kerak edi.

Va, nihoyat, to'rtinchidan, Aristotelning "Poetika"sig'a javob tarzida yozilgan ushbu asarlar ham hududiy, ham mazmuniy, ham shakliy o'zgacha adabiyot - Sharq adabiyoti misolida, o'n asrlik amaliy namunalari tahlili asosidagi nazariy mulohazalar xulosasidan iborat edi. Bu haqida Abu Ali ibn Sinoning o'zi aytgan edi: "Birinchi muallimning "Poetika" kitobidan yaroqli yarminigina qoldirdim; uncha ko'p fursat o'tmay, biz unga ijodiy yondashuvga intilurmiz"[6].

Yuqorida zikr etilganlar hali Ibn Salom, Zamahshariy, al- Maharriylarning poetika va metrika borasidagi o'lmas tadqiqotlari yuzaga kelmay turib, Aristotel asari bilan tanishuv jarayonida o'z qarashlarini dadil bayon etgandilar. Ibn Sino, al-Kindiy, Ibn Rushd va Forobiylarning risolalari va bayonnnomalarn o'sha keyingi poetika va metrika borasidagi chuqur nazariyalar uchun yo'llovchi qo'llanma bo'lgan.

Aristotelning "Poetika" asari Sharq ilmining buyuk zahmatkashlari ishtiroki bilan bizda eng mashhur asarlardan biri bo'lib qolganida, u Yevropada deyarli unutilgan edi. Ha, "Poetika" Sharqda Yevropadagidan ancha oldin shuhrat topdi. Arabiyzabon adabiyotshunoslar bu borada jiddi-jahd bilan sidqidil xizmat qildilar. Ibnu-n-Nabimning mashhur "Fehrist"ini varaqlaymiz; u Arastu (Aristotel)ga bag'ishlangan faslda yozadi: "gap Butiqo ("Poetika") ustida boradi. Uni suryoniychadan Abu Bishr Muttiy arabchalashtiradi. Yahyo al-Umidiy ham tarjima qilgan. Al-Kindiyda bu kitobning talxisi (qisqacha bayoni) bor" [7].

Sharq adabiyotshunosligi poetika masalalari bilan yevropaliklardan ancha oldin shug'ullana boshladi. "Mumtoz an'anaviyatimiz arab tanqidchiligiga shunday bir atama taqdim qildiki, atama zotining bunaqa zo'rini ilmning endi ko'rib turishi edi. U – "taqlid" (yoki o'xshatish, mimesis, muhokot) edi. Mumtoz taqlidiyat shehr tushunchasini, san'atlar tushunchalarining hammasini tabiatga o'xshatish asosiga qurilgan deb asoslaydi" [8]. O'sha qadimda bu atama o'z

ma'nosi atrofida keng bahs qo'zg'atgan, bu tushunchaga qamraluvchi san'atlar ichra tortishuvlar bo'lgandi. "Mimesis" - Sharq she'riyati dinamikasini belgilagan.

Abul-Valid ibn Rushd "o'xshatish" (mimesis)ni she'riy nuqtalarda uch nuqtai nazar e'tibori bilan talqin qiladi. Bular uningcha - kuy, vazn, tashbihdir. Ularning har birini boshqasidan alohida, yakka va ajratilgan talqin qilishimiz mumkin. Bamisoli kuchning sibizg'ada, vaznning raqsda, o'xshatishning so'zda mavjudligidek [9].

"Shoirilar mohiyatning asl mag'zini ravshanlashtirib olishlari kerak". Bu ta'rif Aristotel-g'oyalarining yashashga qobilligini ko'rsatib turardi. Buni biznikilar o'sha qadimdayoq sezishgan, arabiynavis adabiyotni undan bahramand bo'lishiga undashgandi, yul qidirishgandi. Yana bir xossa shuki, o'zlari ham birinchi muallim fikrlarini yangi g'oyalar bilan to'ldirishgandi.

Abu Ishoq al-Kindiy (801-866) Aristotelga taalluqli poetik g'oyalarni Sharq; adabiyotshunosligiga singdirilishiga harakat qilganlarning dastlabkisi bo'lgan. Ibnu-n-Nadim uning borasida so'zlab, "Poetika" asosida "Muxtasar" (qisqa bayon) tuzganini qayd qiladi. Bu bayon bizgacha yetib kelmagan. Buning ustiga, al-Kindiy "Poetika"ning birinchi tarjimasi amalga oshmasdan vafot etgan edi. U holda olim nimadan foydalanib muxtasar tuzgan ekan? Mantiqiy tafakkur al-Kindiyning yunoncha nusxadan yoki suryoniycha tarjimadan foydalangan deyishga undaydi.

Abu Nasr Forobiy (879-950) falsafada, musiqada xassos bo'lish bilan birga, she'rshunoslikda ham bilimdon ijodkor edi. Uning "Risa.la fi s.ina. 'ati-i-shi'r" ("She'r san'ati haqida risola") asari aslida Aristotelg "Poetika"siga javob edi. Risoladan maqsadini uning o'zi ifodalab deydiki, "donishmand Arastu she'r borasidagi o'z tadqiqotini tugata olmagandi. Endigi vazifa - undan hozir ham foyda keltiradiganini atash, o'xshashlarini topish va ularni izohlashdir" [10].

Forobiyning bu asari dastlab Londonda "Sharq tadqiqotlari jurnali" tomonidan hind departamentidagi kutubxonada saqlanayotgan qo'lyozma asosida

chop etilgan. Olim Abdu-r-Rahmon al-Badaviy shu nashrdan nusxa ko'chirib, o'zining "Aristotel Poetikasi" (Qohira, 1971) kitobiga kiritgan.

Abu Ali ibn Sino Sharq va jahon poeziyasiga, she'rshunosligiga ulkan hissa qo'shgan alloma. Uning ulushi ikki yo'nalishda ekanligi qayd etilgan. Birinchisi bevosita poeziyaning o'zida, - Ibn Sino iste'dodli shoir ham edi. Uning badiiy yuksak, mahorat bilan yozilgan anchagina ash'or va nazmini meros olganmiz. Shoir Abu Alining badiiy asarlari, qasidalari va nazmlari falsafiy yo'nalishi bilan ajralib turadi, chuqur tafakkurga va mantiqiy xulosaga undaydi.

Ikkinchisi shuki, Abu Ali ibn Sino O'rta asrlarda Sharqda juda keng tarqalgan ilmiy poeziyaning asoschilaridan edi. Ibn Sinoning she'riy merosi, shubhasiz, arab tilidagi nazmga qo'shilgan hissadir. Shuningdek, u bizning merosimiz, bizning mulkimiz, umumjahon madaniyati xazinasidagi ulushimizdir. Shayxurraisning she'rshunoslikka bag'ishlangan ilmiy-nazariy merosi orasida "Shifo" asari tarkibiga kiritilgan qismi ancha e'tiborlidir. U ustoz Badaviy tomonidan alohida nashr etilgan (Abu Ali ibn Sino. Shifa. 9-band: Shi'r. Qohira, 1966).

Kitobning muqaddimasida ishora qilinishicha, allomamiz uni Aristotel "Poetika"si tahliliga bag'ishlaydi. Kitobni varaqlar ekanmiz, unda Ibn Sino Aristotelning adabiyotshunoslikka, she'rshunoslikka doir fikrlari osha Sharqqa xos yangi poetika, yangi she'rshunoslik ijodkori sifatida ko'rinadi. Bular Ibn Sinoning umumshe'rshunoslik qarashlarining tarkibiy qismidir.

Ibn Sinoning adabiyotshunoslikka doir merosi orasida yana bir aruz va poetikaga tegishli "Mahani-sh-shihr" ("She'rdagi ma'nolar") bo'lib, u "Kitabu-l-majmu" to'plamiga kiritilgan va "Arudiy hikmati" nomi bilan mashhur va doktor Salim Solim tomonidan nashr etilgan (Qohira, 1969). Risola taxminan 1001 yili yozilgan. Ko'rinib turibdiki, muallif o'sha asnoda juda yosh bo'lgan, biroq aruziy

yetuk bilimdonlik, zukkolik ko'rsatadi va poetikaning nazariy masalalarini dadil hal qilishga harakat qilgan.

O'zbek adabiyotshunosi Izzat Sultonning ma'lumotlariga ko'ra, Abu Ali ibn Sinoning shu fanlar jumlasiga kiruvchi yana bir "Mu'tas. Imu-sh-shu'aro" ("Shoirlar panogohi") degan asari bor. Ko'proq adabiyot tarixiga oid bu asar. aytilishicha, asosan she'r nazariyasidai bahs qiladi [10]. U ham ibn Sinoning ilk tadqiqotlaridan bo'lishi mumkin.

Mazkur maqolada ilk mumtoz davrda arab tilida shakllangan sharqona adabiyotshunoslikning ikki sohasi – metrika va poetika borasidagi ilmiy tafakkur va ijodiy aloqalarga sirtidan va bir qadar ravon nazar tashladik. Mavzu keng va siymolar ko'p, u alohida va sinchkov o'rganishga muhtoj, ya'ni tadqiqotlarimiz davom etaveradi.

ADABIYOTLAR

1. Arab adibi, ibn Batutuning zamondoshi. Qarang: Ibn Xalilikon, "Vafaya.tu-l- a'na.n...", 7 jild, B.29
2. Bahavu-d-din 'A.qil. Sharx.u-l-Alfiya, 1950, Qohira, 1950; B.45. [5]. Ispaniyali mashhur arabiyzabon shoir, olim, fan tarixchisi.
3. Shavqiy Dayf. Dira.sat fi-sh-shi'ri-l-'arabiy, Qohira, 1974; B.44.
4. Jurjiy Zaydon. Tarixu adibi-l-lugati-l-'arabiyya, 1952, Qohira, I jild; B.60.
5. Irisov A. Aristotel' va Ibn Sino poetikasiga doir. Q-ng: to'plam "Abu Ali ibn Sino". T., 1980; B. 18.
6. Abu Ali ibn Sino. Shifa. 9-Band: She'r. Qohira, 1966.
7. Ibnu-n-Nadim. Fexrist; B.250.
8. Rabi.'iy Maxyumu.d. Fi. Naqdi-sh-shi'r. Qohira, 1968, B. 14.
9. Ibn Rushd Abu-l-Valid. SHarx.u-l-urju.za fi-t-tibb. Qohira, faksmile, B.7.
10. Forobiy Abu Nasr. Risa.la fi. Sina.'ati-sh-ri'r. London, 1957, B.14.
11. Abdulla Ulug'ov. Adabiyot nazariyasi asoslari, T., 2018, B.55.

12. B. Nazarov va boshqalar. O'zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. —Toshkent: Cho'lpon nomidagi nashriyot- matbaa ijodiy uyi, 2012- yil.